

ЗА ПО-ТРАЙНИ ЗНАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО ПО ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Т. Йорданов

В миналото, когато главната задача на географията беше да запознава хората с далечни или новооткрити земи, главен метод на тази наука беше описанието. Обаче съвременната география много се отличава от старата описателно-познавателна география. Тя е наука за настоящето, наука с експериментално-преобразователно направление. „Главна задача на съвременната география в целия свят, подчертава акад. И. П. Герасимов, е не да оказва помощ в първоначалното усвояване на нови земи и природни богатства, а всестрани научно да обслужва великото дело на човечеството по многообразното, все интензивно използване на вече открити природни ресурси, да спомага за преобразяване природата и стопанството на вече установени райони и страни.“¹ Следователно задачите, които има да изпълнява съвременната география, не могат да бъдат разрешени само с метода на описанието, както е било в миналото. Ето защо днешната география си служи с много нови методи на изследване и има нова методология.

Станалите съществени изменения в предмета и задачите на географските науки и в тяхната методология трябва да намерят отражение и в географията като учебен предмет, чрез който учениците се запознават с основите на тази наука. Все още обаче в това отношение географията като учебен предмет у нас изостава, защото в значителна степен тя отразява старата описателно-познавателна, но не и съвременна география. В учебниците преобладава описанието, а елементите на обяснението, на диалектичката връзка между изучаваните явления и обекти малко се засягат или в много от уроците изобщо за тях не става дума. Поради това една от най-големите слабости в обучението по география е, че то дава нетрайни, конюнктурни, необвързани помежду си знания, които натоварват преди всичко паметта и малко спомагат за развитието на логическата мисъл на учениците. Поради това една от главните задачи на обучението по география е по-скоро да се изживеят тези слабости. Географията като учебен предмет трябва да запознава учениците с основите на съвременната, а не на старата описателно-познавателна география. Чрез този предмет трябва да се осигуряват трайни знания на учениците,

¹ Герасимов, И. П. — География в Советском Союзе (введение), сб. Советская география, Москва, 1960, стр. 6.

които още повече да обогатяват и разширяват техния умствен кръгзор, да развиват още повече умствените им способности, да спомогат в по-голяма степен за изграждането на диалектико-материалистически миоглед у тях, да съдействуват за възпитанието им в социалистически дух, да спомогат максимално за приближаването и все по-голямото свързване на обучението с живота.

Министерството на народната просвета чрез своите програми, учебници и помагала, методите от Педагогическия институт при БАН, от университета и институтите за усъвършенствуване на учителите, преподавателите от ВУЗ и педагогическите институти, както и всички учители по география трябва да положат големи усилия, за да изживеят по-скоро посочените слабости в обучението по география и се издигне то на по-високо ниво.

Малкият обем на настоящата статия не ни дава възможност да разгледаме поставените проблеми в необходимата широта и задълбоченост, поради което ще се спрем само на някои страни на проблемата за осигуряване по-трайни знания при обучението по география на България в X клас. Задачата ни е да посочим само някои от слабостите в обучението по този курс, свързани с разпределението на учебния материал в програмата, с несъответствието между методиката и методологията на географията и с неправилия подбор на илюстрациите към учебника по география на България за X клас на общообразователните политехнически училища. При изтъкването на горните слабости ще се постареем да посочим и начините, по които те могат да бъдат преодоленни, за да получат учениците трайни, логически обвързани знания, които могат да играят още по-голяма образователно-възпитателна роля.

УЧЕБНАТА ПРОГРАМА КАТО УСЛОВИЕ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ ТРАЙНИ ЗНАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО ПО ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ ЗА X КЛАС

Чрез учебната програма се определят съдържанието и обемът на учебния материал, редът, по който той е разпределен съобразно с логиката в географските науки, възрастовите особености и умственото развитие на учениците, основните методически изисквания, които трябва да се спазват при преподаването му, и т. н. Поради това програмата оказва важно влияние върху качеството на обучението, включително и върху осигуряване на по-трайни или по-нетрайни знания за учениците. Ако в светлината на тези мисли направим преценка на учебната програма по география на България за X кл. на общообразователните политехнически училища, ще трябва да посочим, че в общи линии тя е правилно разработена, обаче в нея са допуснати и някои несъобразности, които се отразяват неблагоприятно върху качеството на самото обучение. По-важни от тези несъобразности са следните: изучаването на физическата география е предвидено да става само по физикогеографски области; неправилно се третираат понятията тежка и лека

промишленост; селското стопанство е вмъкнато между тежката и леката промишленост; съдържанието на учебния материал за икономическите райони на България е определено съвсем бегло, непълно и по един и същ шаблон за всички райони.

Наред с програмата голямо значение за качеството на обучението по география имат и учебниците, които са конкретизация на самата програма. В учебниците материалът, предвиден в програмата, трябва да бъде изложен системно, научно и в достъпна форма за учениците. Обаче тези изисквания на методиката не са спазени в доста голяма степен при сега употребяваните у нас учебници.

Според програмата по география на България за X клас от 1960 г. физическата география на България трябва да се изучава в 17 часа (нови уроци), от които 15 часа са определени за изучаване физикогеографските области и 2 часа за общ преглед за повърхнината на България. Ние считаме, че такова подреждане на материала по физическа география не е сполучливо, защото по такъв начин се повтарят физикогеографските области, които се изучават в VII клас в 25 часа (нови уроци), където се дават кратки данни за стопанството и селищата на физикогеографските области. Освен това при изучаването на физическата география на България само по области се осигуряват нетрайни знания, разпокъсани по отделните области и недостатъчно обвързани със закономерностите, характерни за физикогеографските компоненти на територията на България като цяло.

Учениците биха могли да получат по-трайни познания по физическа география на България, ако тя се изучаваше и по компоненти. Тогава те ще бъдат запознати със закономерностите, на които са подчинени произходът, формирането, развитието и географското разпространение на релефа, полезните изкопаеми, климатът, водите, почвите, растителността и животните в страната като цяло. При това положение в X клас умело могат да бъдат използвани и задълбочени познанията на учениците за физикогеографските области на България, получени в VII клас.

Необходимо е да се посочи, че в учебника по география на България за X клас,¹ който е съобразен с програмата на МНП, физикогеографските области са разгледани с много големи подробности, с много описания и малко обяснения, поради което учениците получават нетрайни знания, свързани главно с паметта и по-малко с развитието на мисълта.

Слабост в учебната програма, отразена и в учебника по география на България за X кл., е, че в известен смисъл *неправилно са разгледани от методическо гледище понятията тежка и лека промишленост*. Обучението по икономическа география на България

¹ И. Пенков, М. Гловня, Т. Христов — География на България, учебник за X кл. на общообразователните трудово-политехнически училища, С., 1962 г.

има голямо значение за икономическата подготовка на учениците, тъй като чрез този курс те имат възможност да получат доста солидни икономически знания за нашето народно стопанство. В това отношение е уместно и необходимо да се третират въпросите за тежката и леката промишленост, обаче в програмата се разглеждат доста едностранчиво. Според нас неправилно е да се разкъсват отраслите на промишлеността в строго ограничени групи — тежка и лека промишленост. В това отношение съставителите на програмата са се повлияли от учебника на Н. И. Ляликов,¹ обаче в учебниците за висшите учебни заведения в СССР промишлеността не се разглежда в такива два строго разграничени помежду си раздела. Напротив, там понятията тежка и лека промишленост се разглеждат при структурата на промишлеността, след което се изучават отраслите на самата промишленост — енергетика, металургия, машиностроене, химическа промишленост, производство на строителни материали, дърводобивна и дървообработваща, текстилна и хранителна промишленост.² Дори в специалния курс по География на промишлеността в СССР не се разглеждат отраслите на този клон на народното стопанство по групи тежка и лека промишленост.³

Правилно се посочва в учебника по география на България за X кл., че тежката промишленост произвежда средства за производство — енергия, въглища, метали, машини, цимент и др., а леката промишленост — предмети за потребление (хранителни продукти, тъкани, облекло, обувки и др.).⁴ Обаче след заглавието „География на тежката промишленост“ са разгледани и производства, които не са средства за производство, а представляват предмети за потребление и следователно мястото им е в леката промишленост. Например машиностроенето и металообработването, химическата промишленост, производството на строителни материали, дървообработващата промишленост и др. произвеждат радиоапарати, телевизори, велосипеди, мотоциклети, домакински уреди, лекарства, сапун, мебели и др., които представляват предмети за потребление, а не средства за производство. Нещо повече, дори част от дървения строителен материал, от цимента и др., които са предназначени за строеж на жилища и административни сгради, кина, библиотеки и др., не са средства за производство, а по икономическото си предназначение представляват предмети за потребление. *Следователно едни и същи клонове на промишлеността дават както средства за производство, така и предмети за потреб-*

¹ Ляликов, Н. И. — Экономическая география СССР, М., 1958.

² Черданцев, Г. Н., Никитин, Н. П., Тутихин, Б. А. — Экономическая география СССР — общая характеристика и география отраслей народного хозяйства СССР, М., 1958.

³ Степанов, П. Н. — География промышленности СССР, М., 1955.

⁴ И. Пенков, М. Гловня, Т. Христов, География на България, С., 1962, стр. 80 и 115.

ление, поради което от методическо гледище неправилно е тези клонове да бъдат строго разграничавани в групи на тежка и лека промишленост.

Ако изучаваме промишленото производство с оглед на неговото икономическо предназначение, въз основа на което делим клоновете на промишлеността на тежка и лека, то по пътя на логиката ние имаме основание да изучаваме и отраслите на селското стопанство по икономическото предназначение на тяхното производство. При това в селското стопанство средствата за производство (зърнени храни, маслодайни семена, захарно цвекло, памук, лен, коноп, вълна, фуражни култури, по-голямата част от зеленчуците, овощията и гроздето; предназначенията за клане животни, работният добитък, продуктивният добитък, трайните насаждения и др.) представляват по-голямата част от производството, отколкото при промишлеността. Разбира се, селското стопанство дава преди всичко предмети на труда и по-малко средства на труда (работен добитък, продуктивен добитък, трайни насаждения и др.), но всичко това представлява средства за производство.¹

Освен това изучаването на производството главно с оглед на неговото икономическо предназначение е чисто икономическо, но не и икономико-географска проблема в науката. Много по-лесно и по-полезно за учениците е да изучават отраслите на промишлеността и на селското стопанство, без да ги разкъсват по икономическо предназначение в категориите на тежка и лека промишленост.

От методическо гледище по-правилно е категориите тежка и лека промишленост да се разгледат при структурата на промишлеността. Така учениците по-лесно ще разберат какво икономическо значение има структурата на самата промишленост и какво отражение дава тя върху развитието на цялото народно стопанство — промишленост, строителство, селско стопанство, транспорт и др. Тук учителят трябва да изясни, че преимущественото развитие на тежката промишленост при социализма е обективна икономическа закономерност, чрез която се осигурява планомерното пропорционално развитие на всички клонове на народното стопанство. Когато ученикът знае тази закономерност, лесно ще разбере, че страни, при които в структурата на промишлеността преобладава производството на леката промишленост, нямат добри условия за развитие на цялото народно стопанство, а имат едностранчиво развито стопанство. Например в Турция и Гърция тежката промишленост заема едва около 30% от промишленото производство. Това показва, че тези страни са превърнати от икономически по-развитите капиталистически страни в пазар за метали, машини, химикали и за други средства за производство. Тези страни не могат да развият своята промишленост, строителство, селско стопанство, транспорт и пр. на базата на собствени машини, съоръжения, хими-

¹ Матеев, Е. — Баланс на народното стопанство, С., 1960, стр. 68.

кали и др. Напротив, измененията в структурата на нашата промишленост показват, че при народната власт относителният дял на тежката промишленост заема над 50% от промишленото производство и по такъв начин създава добри условия за развитие на цялото народно стопанство в голяма степен на базата на собствени машини, съоръжения, химикали, строителни материали и др.

Всичко това показва, че понятията тежка и лека промишленост трябва да се разглеждат при общата характеристика на народното стопанство. Обаче съставителите на програмата и авторите на учебника по география на България за X кл. са допуснали сериозна грешка, като са разкъсали отраслите на промишлеността на лека и тежка, а не са разгледали значението на тежката и леката промишленост при структурата на народното стопанство.

Слабост е също така, че не е отделен специален урок за „Обща характеристика на промишлеността“. Такъв урок е необходим, защото чрез него могат да се разкрият пред учениците най-важните закономерности в развитието и географското разпространение на промишлеността и нейното значение в системата на народното стопанство.

Недостатъчно добре е разработен и урокът „Обща характеристика на народното стопанство“. Ако този урок се разработи правилно, могат да се използват големите възможности, които той предлага за даване на трайни знания и за възпитание на учениците в социалистически дух. Обаче така, както е разработен този урок в учебника за X кл. от Пенков, Гловня и Христов, не дава трайни познания на учениците и не ги възпитава достатъчно убедително в социалистически дух. При преподаването на този урок трябва да се обърне внимание на темповете на развитие на стопанството, на неговата структура при капитализма и социализма, на взаимните връзки между отраслите на стопанството, на особеностите в географското разпространение на производството, на ролята на международното разделение на труда в системата на световното социалистическо стопанство и т. н. Тези важни проблеми обаче не са разгледани в програмата и в учебника по география на България.

Друга слабост на програмата е, че тя предвижда географията на селското стопанство да се изучава след тежката промишленост. Авторите на програмата навярно са имали пред вид, че по такъв начин учениците ще изучат селското стопанство като източник на суровини за леката и хранителната промишленост. Обаче учениците още при изучаване на география на България в VII кл. са получили макар и елементарни познания за икономическата география на страната и знаят за връзките между селското стопанство и леката и хранителната промишленост. Ние считаме, че в X кл. няма методически основания, които да налагат да се разкъсват познанията по география на промишлеността чрез вмъкване на географията на селското стопанство след разглеждане на тежката промишленост, защото го-

ляма част от суровините на текстилната и кожарската промишленост вече не се произвеждат от селското стопанство, а се осигуряват от химическата промишленост. Такива суровини са изкуствените и синтетични текстилни влакна, изкуствената кожа, боите, химикалите и др. Освен това вече се посочи, че рязкото разграничаване на отраслите на промишлеността на лека и тежка е невъзможно и от методическо гледище не е необходимо. С оглед на напредъка на химията в производството на химически влакна, изкуствени и синтетични материали, бои и др. правилно е текстилната и кожарската промишленост да се изучават след промишлеността за строителни материали, а не след географията на селското стопанство.

Що се отнася до хранителната промишленост, тя е повече свързана със селското стопанство, което представлява нейна главна суровинна база. При отраслите на промишлеността може да се изучи мястото на хранителната промишленост в структурата на промишлеността, нейните връзки със селското стопанство и с другите отрасли на народното стопанство, значението ѝ за външната търговия, структурата на самата хранителна промишленост, главните ѝ райони и други особености от общата характеристика на този клон на промишлеността. Голяма част от клоновете на хранителната промишленост могат да се изучат паралелно с изучаването на някои клонове на селското стопанство. Например, когато се изучава производството на захарно цвекло съвсем правилно от методическо гледище е там да се посочи и производството на захар. Изучаването на маслодайните култури може умело да се свърже с маслобойната промишленост, а винарската промишленост може да се посочи при изучаване на лозарството и пр.

Този начин на изучаване някои клонове на хранителната промишленост подпомага внедряването на по-трайни, по-цялостни познания при обучението по география на България.

Друга слабост на учебната програма и на учебника по география на България за X клас на общообразователните политехнически училища е, че *съдържанието на учебния материал за икономическите райони е дадено в една и съща структура, по еднакъв шаблон за всеки икономически район независимо от неговия икономгеографски облик и специфика.* Такова нивелиране на районите води до шаблонни, често повтарящи се, и то нетрайни познания, при които се губят териториалните различия, така много характерни за нашата страна и толкова важни от икономгеографско гледище.

Въпросът за подрайоните, който за Югозападния и Южния централен район е много важен, в програмата и в учебника не е засегнат. Зоналността в разпространението на селското стопанство, така характерна за районите в Северна България, също не се посочва в програмата и не е разгледана в учебника, поради което може би много от учителите, особено по-младите, не я изучават и губят една от възможностите да внедрят по-трайни знания при обучението.

СЪОБРАЗЯВАНЕТО НА МЕТОДИКАТА С МЕТОДОЛОГИЯТА НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАУКИ — ИЗТОЧНИК НА ТРАЙНИ ЗНАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО

Отдавна е установено, че методиката на всеки учебен предмет трябва да се развива в тясна връзка с методологията на съответната наука. Това теоретическо положение, потвърдено от живота, важи и за географията като учебен предмет. Освен това принципът за диалектическата взаимна връзка и обусловеност, който важи за всички науки, за географията важи в още по-голяма степен, защото тя изучава не само отделни явления и обекти, а главно цели комплекси от тях. *Ето защо една от най-главните проблеми на методологията на географските науки е да разкрива и изследва многобройните, сложни и многостранни връзки между компонентите на природната среда, между природната среда, населението и стопанството, връзките и зависимостите между отраслите на самото стопанство, влиянието на разделението на труда в национален и международен мащаб и други, от които зависят физикогеографският и икономгеографският облик, структурата и спецификата на отделните райони, страни или зони по земното кълбо.*

Видният съветски икономгеограф и методик Н. Н. Барански не случайно дебело подчертава, че ако не се съобразяваме с диалектическия принцип за взаимната връзка и обусловеност, икономическата география „... се унищожава, разрушава се, не остава от нея нищо друго освен маса отделни, натрупани от различни области знания и сведения, лишени от общ смисъл и значение.“¹ Тази мисъл трябва добре да се разбере от всеки икономгеограф, но тя по принцип важи и за физикогеографите.

Голямото значение на изучаването на взаимните връзки между явленията в икономическата география се изтъква и от много съветски и други географи. „Изследването на взаимните връзки на явленията в икономическата география според Я. Н. Ковалска е продиктувано от изискванията на самата наука, която изучава производствено-териториални комплекси или териториално съчетание на производителните сили. Разкриването на разнообразните връзки, които се напаяват в комплекса: между отраслите на стопанството, между природата и стопанството, между стопанството и населението, между комплексите — съставлява главната задача на икономическата география.“²

Така схващана, главната задача на икономическата география е правилна по начало, защото отразява спецификата на тази наука. Но ние не можем да се съгласим със схващането на Ковалска и на много

¹ Баранский, Н. Н. — Методика преподавания Экономической географии, Москва, 1960, стр. 121.

² Ковальская, Я. Н. — Методика экономико-географических исследований, учебное пособие для географических факультетов университетов, Москва, 1963, стр. 6.

други съветски икономгеографи и икономисти, че икономическата география трябва да изучава само „териториално-производствени комплекси или териториално съчетание на производителните сили“. Това определение ограничава и стеснява обектите на икономгеографските изследвания и не дава възможност да се разкрият в достатъчна степен закономерностите за развитието и географското разпространение на стопанството, за икономгеографския комплекс и пълната характеристика на отраслите на народното стопанство, на районите или на цели страни. Наистина най-голямо значение има изучаването на производството, което включва производителните сили, обаче заедно с тях икономическата география трябва да изучава и потреблението, без което тя не е в състояние да разкрие пълноценно закономерностите за развитието и географското разпространение на производството и стопанството, за формирането на стопанските комплекси по райони и пр. Следователно комплексният характер на икономическата география като наука налага тя да изучава не само производството и производителните сили, но тя трябва да изучава и потреблението, т. е. да изучава стопанството като най-важен елемент на икономгеографския комплекс.

Съгласно принципа за тясната връзка между методиката на икономическата география като учебен предмет и методологията на тази наука всеки преподавател трябва да се стреми да внедрява у учениците трайни знания, които да отразяват основите на тази наука. Тези знания трябва да натоварват не само паметта на учениците, но те трябва да развиват и тяхната мисъл, да представляват логическо цяло, да имат практическо-полезно значение, да съдействуват и за постигането на формалната страна, от гледището на логиката, на учебно-възпитателния процес, т. е. да развиват умствените способности и възпитанието на учениците.

Преподаването на трайни познания при обучението по география трябва да бъде тясно свързано със запознаването на учениците с взаимните връзки и обусловеност, резултат на които е формирането, развитието и географското разпространение на физикогеографския и икономгеографския облик на страните и районите. Тези взаимни връзки и обусловеност като червена нишка трябва да пронизват целия учебен материал. Ако преподавателят не изтъква взаимните връзки и обусловеност, географията като учебен предмет може да изгуби своя научен характер и да се превърне в сбор от разнообразни знания, които могат да бъдат полезни за ученика, но са нетрайни и не спомагат за развитието на неговия интелект. Без изтъкването на тези връзки географията може да се разтвори в отрасловите науки и да изгуби своята специфика.

За успешното преподаване на физическата и икономическата география, за даване трайни, научни знания, които да разкриват основите на тези науки, много важна роля играят учебниците, които наред с учителя остават най-важният източник на знания за учениците.

Ако в светлината на горните мисли разгледаме учебника по география на България за X клас от И. Пенков, М. Гловня и Т. Христов, можем да направим следните по-важни изводи:

а. Учебникът не отразява в достатъчна степен основите на географията като наука, защото в него не стоят на централно място и не са разработени проблемите на взаимните връзки и обусловеност между географските явления, въпреки че те представляват „сърцевината“ на географските науки.

б. До голяма степен учебникът отразява съдържанието и методиката на старата описателно-познавателна география, поради което той е изпълнен с голям брой и в повечето случаи маловажни данни и факти, които нямат нищо общо с трайните, научно обосновани познания на съвременната марксистическа география, имащи голямо образователно и възпитателно значение.

в. Двата раздела на учебника — физическа и икономическа география на България, са разработени сами за себе си, без достатъчна взаимна обвързаност.

г. Учебникът има много излишни фактически подробности, които правят изучаваната материя скучна, трудна и безинтересна за учениците.

При разработване на дела по физическа география на България е необходимо да се разкрият връзките между геоложки строеж, петрографски състав, релеф, полезни изкопаеми, климат, води, почви, растителност и животни. Само тогава учениците биха могли да разберат, че физикогеографските области и обекти представляват органически свързани природни единици, диалектичното единство в които е резултат на сложни причинни връзки и зависимости между техните компоненти. Само при такъв подход към материала учениците ще могат да получат трайни и полезни знания относно закономерностите за произхода, развитието, съдържанието и географското разпространение на физикогеографските обекти. Само с такива трайни научни познания могат да се запознаят учениците с природните богатства и условия в България, с възможностите за тяхното използване, а освен това чрез тях се спомага за утвърждаването и на здрав, диалектико-материалистически миросглед у учениците.

Тези елементарни, но при това методически основни изисквания за обучението не са намерили отражение в учебника по география на България за X клас от И. Пенков, М. Гловня и Т. Христов. Вместо да разкрият взаимната връзка и обусловеност, авторите на учебника са го отрупали с излишни подробности и нетрайни познания по орография и хидрография, които само обременяват паметта на учениците, но не развиват тяхното мислене, не разкриват природните богатства на страната, не възпитават в диалектико-материалистически дух. Например при двата урока по темата „Стара планина“ авторите са дали за заучаване имената на повече от 50 позитивни земноповърхни форми (планини

ридове и върхове), имената на 27 реки, 10 прохода и много още котловини, пещери, проломи и други. Голяма част от тези географски обекти са дребни, маловажни и без особено образователно значение. Какво учебно-възпитателно значение може да има изучаването например на Владимировски рид, Маркова могила, Вереница, Чепън, Широка планина, Стидовска планина, Гребенец, Хисар и други в Стара планина?

Такива излишни подробности за общата култура на подрастващите са дадени при изучаването на всяка физикогеографска област в България. Нима е необходимо при изучаването на физическата география на Западна Средна България да се изреждат в учебника имената на 20 планини, 14 котловини, между които Бурелска, Камарска, Саранска, Каменецка, Бобошевска и други съвсем малки котловинки? Какво образователно значение имат географските обекти Илов връх, Кадиица, Чуката, Гората и много още орографски подробности, та е било необходимо авторите да ги включват в учебника, а рецензентите, докладчиците и редакторът да ги одобряват? Помага ли се с всичко това на нашето образователно дело? Къде са останали методическите изисквания при написването на учебника и при неговото одобряване?

Хидрографията на България също е разглеждана с големи подробности в учебника. Посочени са названията на такива незначителни рекички като: Светля, Конска, Брезница, Сушица, Лебница и др. — притоци на Струма; Блатница, Овчарица и Соколица — притоци на Сазлийка; Калница и Поповска река — притоци на Тунджа; Манастирска река при Вазовград и много др. За сметка на големите подробности по хидрография авторите са пренебрегнали да запознаят учениците със закономерностите в режима на реките, с неговото значение за използване на водното богатство и пр. При изучаването на реките учениците трябва да схванат сложната връзка на техния режим с валежите, растителността, релефа, петрографския състав и пр. Само тогава те могат да получат трайни научни познания за водното богатство на страната и за възможностите за неговото използване. Такива трайни познания учебникът не предлага, а само на места се посочва използването на водното богатство. Не е ясно обаче защо в учебника са дадени данни за площта и обема на всички язовири в страната, като е посочено дори, че площта на яз. „Студена“ е 2 кв. км. По-правилно от методическо гледище е при икономическа география да се даде общият обем на завирените води и общата им площ с оглед на стопанското им значение.

В учебника са дадени много находища на полезни изкопаеми, обаче не се разглеждат достатъчно техните качества, запаси и значение за стопанството. Толкова ли са важни залежите от железни руди при село Голлак, Ихтиманско, та е било необходимо да се посочат в учебника, а не са дадени данни за запасите на полезни изкопаеми по видове за цялата страна, нито пък се засяга въпросът за закономерностите в географското им разпространение, въпреки че при разглеждането на

тези въпроси се откриват възможности за даване трайни и полезни знания на учениците.

Авторите на учебника съвсем бегло и непълно са разгледали почвите и растителността на България. Само 10% от текста за физико-географските области е отделен за тези две природни богатства, които имат важно значение за стопанството и изучаването на които предлага големи възможности за разкриване взаимната връзка между компонентите на географската среда. Например голямо образователно и възпитателно значение има разкриването на зависимостта на растителността от почвите, релефа, петрографския състав, климата, гъстотата на населението, характера на стопанството и други условия. Обаче авторите на разглеждания учебник са пропуснали да изтъкнат в необходимата пълнота тази зависимост и са се лишили от възможността да осигурят трайни научни познания за учениците, които имат голямо образователно и възпитателно значение.

Същите слабости авторите са допуснали и при разработката на учебния материал по икономическа география на България. Връзките между природните условия и богатства, населението, стопанството, разделението на труда в национален и международен мащаб, както и взаимните връзки между отраслите на народното стопанство или никак не се разкриват, или на места само се загатва за тях. По-голям простор е даден на описанието, на изреждането на маловажни факти и подробности. Поради това и тази част на учебника не дава в достатъчна степен трайни научни познания, а отразява повече старата описателно-познавателна география.

При урока за енергетика на България не се дават запасите на каменни въглища, не се анализира тяхното отражение върху народното стопанство и не е докоснат въпросът за влиянието на природните условия върху себестойността на каменните въглища. А учениците биха получили по-трайни знания, ако в учебника беше пояснено, че запасите на черни, коксуващи се каменни въглища у нас са малки и се намират при сравнително неблагоприятни природни условия — тънки, нагънати, прекъснати пластове в планински терен. Поради това себестойността на тон добити черни въглища е няколко пъти по-голяма, отколкото от другите каменовъглени басейни. Тук е необходимо да се поясни, че малките запаси и високата себестойност на тези каменни въглища се отразява неблагоприятно върху развитието на нашата черна металургия, поради което ние сме принудени да внасяме кокс и коксуващи се каменни въглища. Разкриването на тези връзки осигурява трайни знания у учениците.

Авторите на учебника не са използвали синтетичния показател „условно топливо“ и затова са изгубили прекрасната възможност да направят анализ на енергийния баланс на страната и да го сравнят с други страни. А колко голямо образователно и възпитателно значение има анализирането на факта, че в България средно на човек условно

топливо се произвежда 5 пъти повече, отколкото в Турция и 10 пъти повече, отколкото в Гърция, 2 пъти повече, отколкото в Италия. Крайно време е този показател да бъде използван при обучението по география. Така ще се осигурят по-трайни знания по енергетиката на страните.

Недостатъчно се разкриват и връзките между отраслите на народното стопанство, въпреки че те имат голямо образователно значение и осигуряват трайни знания. В учебника не са разкрити достатъчно взаимните връзки между промишлеността и селското стопанство, между отраслите на самата промишленост и пр. Слабо е разработена и проблемата за влиянието на природните условия и богатства върху географското разпространение, количеството, качеството и себестойността на промишленото и селскостопанското производство. Никъде в учебника не се анализира връзката между природни условия, средни добиви и себестойност на производството от дадена земеделска култура. А много важни и трайни познания могат да получат учениците, ако им бъде разяснено, че при подходяща агротехника равнинният релеф, плодородните черноземни почви и климатът в Североизточна България и особено в Добруджа вече години наред осигуряват високи добиви пшеница, която има най-ниска себестойност в страната. Себестойността на 100 кг пшеница в Добруджа през последните няколко години е около 6 лв., а в Родопската област тя е около 20 лв., или над 3 пъти по-голяма. Така учениците ще разберат защо е икономически изгодна специализацията на Добруджа в зърнопроизводство и животновъдство.

При недостатъчна разработка на проблемите за взаимната връзка и обусловеност в учебника е дадено доста широко място на дребни факти, които натоварват повече паметта, не осигуряват полезни и трайни знания и не развиват мисълта на учениците. Например излишно е да се посочва в учебника, че произвеждаме 200 хил. т нефт, 10 хил. т кокс, че при капитализма мощността на електроцентралите била 100 хил. квт (стр. 84), че металургичният завод край Перник има 2 доменни и 6 мартенови пещи, че България през 1960 г. произвежда 170 хил. т чугун, 250 хил. т стомана и 190 хил. т валцовани метали, когато е необходимо да се посочи само производството на стоманата. Какво образователно или възпитателно значение има изреждането на имената на 20 електроцентрали (стр. 85)? Защо е необходимо да се дават имената на 10 машиностроителни завода (стр. 88 и 89), като за няком от тях не се посочва дори какво произвеждат?

ИЛЮСТРАЦИИТЕ КЪМ УЧЕБНИКА — ИЗТОЧНИК НА ТРАЙНИ ПОЗНАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО ПО ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Методиката отдавна е установила, че използването на нагледни пособия, включително и илюстрациите в учебника, спомага за лесно и трайно овладяване на учебния материал по география. От всички нагледни пособия най-голямо значение за успеха на обучението и за

даване трайни познания има картата. Напълно сполучливо тя се сочи като „алфата и омегата“ на географията, като „втори език“ на географията, като критерий за географичност и пр. Голямо е значението и на графиките, диаграмите и на другите нагледни пособия, приложени към учебниците. Чрез графиките много добре се илюстрира развитието на производството, а кръговите диаграми дават възможност да се анализира структурата на народното стопанство и на неговите отрасли. Картите и картодиаграмите спомагат за разбиране закономерностите в географското разпространение на производството или на стопанството. Чрез използването на такива илюстрации в учебниците могат да се получат трайни знания по география.

Ако в духа на горните мисли разгледаме учебника по география на България за X клас на общообразователните училища от И. Пенков, М. Гловня и Т. Христов, можем да посочим, че авторите му не са се съобразили в достатъчна степен с голямото значение на илюстрациите и особено на картите като средство за осигуряване на трайни познания, които лесно се възприемат от учениците и са типични географски познания.

Физикогеографската част на учебника е снабдена с 3 карти на България, 11 орохидрографски скици на физикогеографските области, 33 климатограми и 10 типични изгледа на земноповърхни форми. Картата за географското положение на България (стр. 6) и картата за границите на България (стр. 7) са съвсем елементарни, нямат голямо значение за обучението в X клас и затова не би трябвало да бъдат помествани в този учебник. Картата за физикогеографските области и подобласти (стр. 10) би била много по-голям източник на трайни географски познания, ако беше изработена върху орохидрографска основа. Много ценни са климатограмите и част от изгледите. Голяма слабост на учебника е, че не са приложени карти за речния отток, за почвите, за растителността и други, които са много ценен и важен източник на трайни знания по физическа география на България.

Икономгеографската част на учебника е снабдена с 53 илюстрации, които в известна степен улесняват възприемането на учебния материал, обаче по вид и съдържание по-голямата част от тях са неподходящи за учениците от X клас и не всички от тях представляват източник на трайни знания. Известно е от методиката, че снимките трябва да се използват предимно при обучението в средния курс, а в горния курс и особено в X кл. трябва да се използват илюстрации от по-висш тип — диаграми, графики, картограми, производствени и други схеми, стопански карти и пр. Обаче авторите не са се съобразили с тези най-обикновени методически изисквания, поради което 74% от илюстрациите към икономгеографската част на учебника представляват снимки.

Използувана е само една графика за развитие на промишленото производство, но тя пък не е свързана с текста. Сполучливо са използвани кръговите диаграми за структурата на промишлеността, за националния състав на населението, за обработваемата земя и пр. Но

диаграмата за съотношението между растениевъдството и животновъдството (стр. 97) е излишна, тъй като не показва съществени изменения между 1939 и 1960 г.

Картата като най-важно нагледно средство авторите на учебника са използвали най-малко. В икономгеографската част на този учебник има само една карта, и то за селищните типове (стр. 76). Не са приложени карти или картодиаграми за географското разпространение на нито един от отраслите на народното стопанство.

Приложените общи стопански карти за всеки икономически район са съставени несполучливо. Те не само че не са източник на трайни знания, но заблуждават учениците относно големината на промишлените центрове в страната. Големината на промишленото производство по селища е дадена в повечето случаи произволно и погрешно, тъй като големината на кръгчето не отразява мащабно големината на производството в даденото селище. Поради това се е стигнало до същински парадокси. Например в стопанската скица на Югоизточния район (стр. 168) промишленото производство в Ямбол е дадено с кръг, голям колкото този на Сливен, а в действителност промишленото производство на Сливен е много по-голямо от това на Ямбол. Според същата скица излиза, че промишленото производство в Бургас е само два пъти по-голямо, отколкото в с. Камено, когато действителната разлика между тях е повече от 10 пъти. Друг парадокс е, че авторите са представили промишленото производство в Сливен само два пъти по-голямо от това в Котел, въпреки че разликата между тях е няколко десетки пъти.

На стопанската скица на Южния централен район (стр. 154) промишленото производство на Пловдив е представено колкото общото промишлено производство на Панагюрище, Калюфер и Асеновград. В действителност промишленото производство на Пловдив е много по-голямо, отколкото в тези три града. Подобни парадокси има в стопанските скици на всички райони. Чрез тези скици се подчертава връщане назад в сравнение с учебника по икономическа география на България, който беше в сила до 1962 г., където промишленото производство беше дадено с кръгчета, изразяващи мащабно промишленото производство по населени места.

Стопански скици като тези за районите в учебника по география на България от И. Пенков, М. Гловня и Т. Христов не трябва да се допускат. Странно е как толкова много на брой и така груби фактически, научни и методически грешки не са били забелязани от рецензенти, докладчици, редактори и от органите на МНП, когато е бил одобряван и дори награждаван този учебник!

При изработване на учебните програми, при написването на учебници и при тяхното рецензиране, докладване, редактиране и одобряване е необходимо да се държи строга сметка доколко чрез тях се осигуряват трайни, научни познания по физическа и икономическа география на България. Това е едно от условията, за да стъпи на здрави основи обучението по география и за да отговаря в още по-голяма степен на нуждите на живота

ZU DAUERHAFTEN KENNTNISSEN BEIM UNTERRICHT IN DER GEOGRAPHIE BULGARIENS

Tjanko Jordanov

(Zusammenfassung)

Eine der größten Schwächen beim Unterricht in der Geographie, die auch für den Unterricht in der Geographie Bulgariens gilt, ist daß ein großer Teil der Kenntnisse, die den Schülern vorgelegt werden, sind an Konjunktur nicht dauerhaft und haben keine große Bildungs- und Erziehungsbedeutung. In dem Artikel sind einige von den Schwächen gezeigt, die mit dem Schulprogramm und den Lehrbüchern, mit der Nichtübereinstimmung zwischen der Methodik und der Methodologie der geographischen Wissenschaften und mit den Illustrationen zu den Lehrbüchern verbunden sind. Es sind auch die Methoden gezeigt, wodurch die Schüler dauerhafte Kenntnisse mit wissenschaftlichem Charakter bekommen können, die eine große Bildungs-, praktisch-anwendbare und Erziehungsbedeutung haben.

Das Schulprogramm als Quelle dauerhafter Kenntnisse beim Unterricht. Das Schulprogramm und die Lehrbücher üben einen großen Einfluß auf die Qualität des Unterrichts in der Geographie Bulgariens aus. In dem Schulprogramm gibt es einige Schwächen zugelassen auch in dem Lehrbuch für «Geographie Bulgariens» für die X Klasse der allgemeinbildenden polytechnischen Schulen, von I. Penkov, M. Glovnja und T. Christov, die keine dauerhaften wissenschaftlichen Kenntnisse beim Unterricht versichern. Die eine dieser Schwächen ist, daß die physische Geographie Bulgariens nur nach Gebieten studiert wird und nicht nach Komponenten. Auf diese Weise werden die Kenntnisse zerrissen und die allgemeinen Gesetzmäßigkeiten, die charaktervoll für das Territorium Bulgariens als Ganzes sind, werden verloren.

Eine zweite Schwäche ist, daß in dem Programm und in dem Lehrbuch eine allgemeine Charakteristik der Industrie fehlt, und die Zweige der Industrie selbst werden in zwei streng voneinander abgegrenzten Gruppen betrachtet — schwere und leichte Industrie. Vom methodologischen Standpunkt aus, ist eine solche Teilung nicht richtig, da die selben Zweige der Industrie Mittel zur Produktion und Gegenstände zum Verbrauch geben. Vom methodologischen Standpunkt aus, ist es richtiger die Kategorien schwere und leichte Industrie bei der Struktur der Industrie betrachtet zu werden. So werden die Schüler leichter verstehen, was für eine ökonomische Bedeutung diese Struktur für die Entwicklung der ganzen Volkswirtschaft hat.

In dem Programm und dem Lehrbuch ist unzulänglich ausgearbeitet die Aufgabe «Allgemeine Charakteristik der Volkswirtschaft». Beim Vortragen dieser Aufgabe muß man auf die Tempi der Entwicklung der Wirtschaft, auf ihre Struktur, auf die gegenseitigen Verbindungen zwischen den Zweigen, auf die Eigentümlichkeiten der geographische Verbreitung der Wirtschaft, auf die Rolle der internationalen Verteilung der Arbeit u. a. beim Kapitalismus und beim Sozialismus aufmerksam machen. Auf diese Weise betrachtet, kann diese Aufgabe dauerhafte Kenntnisse mit großer Bildungs- Erziehungsbedeutung, in der ökonomischen Geographie Bulgariens versichern. Eine Schwäche des Schulprogramms und des Lehrbuches ist, daß die Geographie der Landwirtschaft nach der schweren Industrie erlernt wird, und auf

diese Weise werden die Kenntnisse für die Industrie des Landes zerrissen. Eine große Schwäche ist ebenso, daß der Inhalt des Lehrmaterials für die ökonomischen Bezirke in einer und der selben Struktur gegeben ist, schablonenhaft für jeden ökonomischen Bezirk, abgesehen von seiner ökonom-geographischen Form. Und das führt zu nicht dauerhaften Kenntnissen beim Unterricht.

Die Berücksichtigung der Methodik mit der Methodologie der geographischen Wissenschaften — eine Quelle dauerhafter Kenntnisse beim Unterricht. Die Methodik eines jeden Lehrfaches muß in enger Verbindung mit der Methodologie der entsprechenden Wissenschaft entwickelt werden. Charaktervoll für die Methodologie der geographischen Wissenschaften ist, daß sie auf dem Basis des Prinzips für dialektische gegenseitige Verbindung und Bedingung gebaut wird. Wenn wir diesen Prinzip nicht berücksichtigen, so wird die Geographie als Lehrfach vernichtet und verwendet sich in eine Gesamtheit verschiedener Kenntnisse und Angaben, ohne einen allgemeinen Sinn und Bedeutung. Deswegen muß die gemeinsame Verbindung und Bedingung wie roter Faden den ganzen Lehrmaterial durchdringen. Das Lehrbuch für «Geographie Bulgariens» von I. Penkov, M. Glovnja und T. Christov aber berücksichtigt nicht in einem genügenden Grad den Prinzip für die gegenseitige Verbindung und Bedingung. In diesem Lehrbuch sind die Verbindungen zwischen den Komponenten der Naturumwelt, zwischen der Naturumwelt, der Bevölkerung und der Wirtschaft; die Verbindungen und Zusammenhänge zwischen den Zweigen der Wirtschaft selbst; der Einfluß der Verteilung der Arbeit im nationalen und internationalen Maßstab und andere Verbindungen und Abhängigkeiten, von denen die physisch-geographische und die ökonom-geographische Form unseres Landes und seiner Bezirke abhängen, nicht bloßgelegt. Im hohen Grad widerspiegelt das Lehrbuch den Inhalt der alten beschreibenden Erkenntnisgeographie und deshalb legt es den Schülern Konjunktur-, unbedeutende, überflüssige, nicht dauerhafte Kenntnisse vor, die hauptsächlich das Gedächtnis der Schüler beladen und nicht genug ihren logischen Gedanken entwickeln.

Die Illustrationen zu den Lehrbüchern — eine Quelle dauerhafter Kenntnisse beim Unterricht. Eine wichtige Quelle für dauerhafte Kenntnisse in der Geographie sind die Illustrationen zu den Lehrbüchern; in dem Lehrbuch für «Geographie Bulgariens» für die X Klasse aber sind ziemlich viele Ansichten gegeben, deren Platz von methodologischem Standpunkt aus, im mittleren Kurs der Schulen ist. Die Autoren haben ungenügend die Karten, die Kartendiagramme, die Graphiken, die Diagramme u. a. Illustrationen ausgenutzt, die eine wichtige Bedeutung zur Bekräftigung dauerhafter Kenntnisse in der Geographie Bulgariens haben. Gut ausgenutzt sind nur die Klimagramme und einige von den Diagrammen. Im ganzen Lehrbuch gibt es kein einziges Produktions-Verbrauchsschema und sind nur zwei treffende Karten Bulgariens beigefügt. Die wirtschaftlichen Karten zu einem jeden ökonomischen Bezirk sind auf solche Weise ausgearbeitet, daß sie keine richtige Vorstellung für die Größe der Industrieproduktion in den einzelnen Orten geben. Die Autoren des Lehrbuches haben weit nicht die Vorzüge ausgenutzt, die die Illustrationen zur Bekräftigung dauerhafter Kenntnisse vorlegen.

Bei der Herstellung der Schulprogramme, beim Schreiben von Lehrbüchern und bei ihrem Rezensieren, Vortragen, Redaktieren und ihrer Anerkennung ist es notwendig streng darauf zu achten, inwieweit dadurch dauerhafte Kenntnisse in physischer und ökonomischer Geographie Bulgariens versichert werden.